

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLİY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ МАГИСТРАНТЛАР ВА ИҚТИДОРЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ “ТАФАККУР ВА ТАЛҚИН”

МАВЗУСИДАГИ ИЛМИЙ – АМАЛИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯСИ

2020 йил 15 май

<https://buxdu.uz>

ПЕДАГОГИК МАҲОРАТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАВАККАЛЧИЛИК (РИСКОЛОГИЯ)НИНГ ЎРНИ

Г.В. Избуллаева,

Илмий раҳбар: доцент,

М. Амонов,

БухДУ, I курс магистранти

Бу мақоланинг мазмунида педагогик маҳоратнинг шаклланишида таваккалчиликнинг ўрни, умумий чегаралари ва хусусиятларини белгилаб олиш ётади.

Технология замонида маҳорат ва риск (таваккал) инсоннинг ҳаётини ҳар жихатдан қамраб олган. Таълим тизими ҳам бундан мустасно эмас. Бир тарафдан қараганда педагогик фаолиятдаги риск (таваккалчилик) иқтисод соҳасига қараганда анча паст ҳисобланса, лекин унинг шахс ва жамиятдаги юзага келадиган ижтимоий оқибатларга кўра иқтисод соҳасига қараганда катта талофат келтириши мумкин. Маҳорат ва таваккалчилик муаммосини тушуниб, аниқлаб олиш учун “таваккалчилик” калит сўзининг тушунчасини аниқлаб олиш керак. Маҳорат (арабча) – моҳирлик, усталик ва эпчиллик деган сўздан олинган бўлиб, бирор иш касб учун зарур ёки шу соҳада орттирилган усталик, санъат. Таваккалчилик (арабча) – ваколат олиш, умид боғлаш, суяниш, ишониш деган сўздан олинган бўлиб, оқибат-натига қандай бўлишидан қатий назар бирор ишга жазм қилиш маъносини англатади. Риск (таваккал) сўзнинг манбаи чет (юнонча) тилидан кириб келган “rizā” – қоянинг пасти, “rizikon” – қоя. XV асрда шу сўздан испанлар ва италянлар денгизда сузиш пайти фойдаланишган. XVII асрда “риск” француз тилида савдо соҳасида ишлатилган. Аста-секин “таваккалчилик” сўзи профессионал соҳадан (денгизда сузиш, авиация, савдо) оддий умумий мулоқотга киради. Бу жараён динни жамият ҳаётидан четга сиқиб чиқариш билан боғлиқ бўлиб, таваккалчилик сўзи “гуноҳ” ва “жазо” тушунчаларини ўрнини эгаллайди. Ушбу тушунча қабул қилинган ечим учун шахсий жавобгарлик тушунчасининг пайдо бўлиши каби шаклланади.

Педагогик маҳоратнинг шаклланишида таваккалнинг пайдо бўлиши учун энг муҳим шарт – ижтимоий ривожланишнинг ижобий мантиқийлигини (энг яхши томонга эришишга ҳаракат қиладиган) салбий (энг ёмонни ҳимоя қилиш ва олдини олиш тенденциясига асосланган ҳолда), ўзидан-ўзини чеклашга қаратилган эҳтиёжни қондиришга йўналтирилган ўтишдир.

Рискология – таваккалчилик ҳақидаги фан бўлиб, хавфнинг моҳияти, унинг сабаблари, намоён бўлиш шакллари ва унинг инсон ҳаётидаги ўрнини ўрганади. Рискнинг асосий предмети ноаниқликнинг бир томони ва муайян натижага (қарорга) эга бўлмаган вазиятларнинг намоён бўлиш эҳтимоли сифатида пайдо бўлади. Бу ерда барча сабаблар, механизмлар, таваккалчилик хусусиятлари, унда иштирок этувчи субъектлар, рискни назорат қилиш ва

уни бошқариш (ноаниқликдан қочиш йўллари; мумкин бўлган натижаларнинг сифатли ва миқдорий ҳисобланиши; хатолар шаклида салбий ва мақсадлардан четга чиқиш; ижобий мақсадларга эришиш шакли ва бошқалар) назарга тутилади. Риск турлари уларнинг манбаи ва тарқатиш соҳаларидан келиб чиқиб, қуйидагича тавсифланади: 1) муҳит; 2) геосиёсий; 3) социоген (жамият фаолияти жараёнлари натижасида); 4) мафкуравий (мафкуранинг тамойиллари маданиятга нисбатан, тизимлар эса инсонга нисбатан устунлиги).

Риск манбалари илм-фан томонидан кенг тарқалиб, кашф этилиши мумкин (саноат қобилиятсизлиги, бахтсиз ҳодисалар, ҳаво ифлосланиши ва ҳ. к), ҳамда оммавий онгда (оммавий қирғин қуроллари йўқ қилинишида ва бошқалардаги таҳдидлар ва ҳ.к) яққол кўзга ташланмаган.

Рисклар институционал тузилмаларга таъсир қилади; сиёсий тизим, масса қийматлари; жамоавий иштирок этиш шакллари; шахсий тушунча ва хатти-ҳаракатлар хусусан, узоқ давом этган инқирозлар ва такрорланаётган офатлар кучга муҳтож бўлган фикрни ёқиб юбориши мумкин.

Педагогик маҳорат - бу ўқитувчи – тарбиячининг шундай шахсий (болажонлиги, хайрихоҳлиги, инсонпарварлиги, меҳрибонлиги ва ҳ.к.) ва касбий (билимдонлиги, зукколиги, фидойилиги, ижодкорлиги, ерудицияси ва ҳ.к.) фазилатларини белгилайдиган хусусиятки, у ўз ўқув фанини чуқур ва атрофлича билишида, педагогик – психологик ва методик тайёргарлигида, талаба – ёшларни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришнинг оптимал йўллариини излаб топиб, амалий фаолиятга қўллашида намоён бўлади.

Педагогик рискология – педагогиканинг янги йўналиши бўлиб, педагогнинг касбий лаёқатидаги ўзини бошқариш жиҳатларини ўрганади, педагогик риск(таваккал)нинг моҳияти ижтимоий-иқтисодий ва психологик ҳодисалар сифатида, педагогик фаолиятнинг муқаррар танлов ҳолатининг умумий қонуниятлари ва ўзига хос хусусиятлари ўрганишдан иборат. Педагогик рискология – бу янги интегратив фан, касбий муайян касбий фанларга оид биламлар, педагогика, психология ва фалсафа, социология ва маданият каби умумтаълим фанларидан янги контент даражасига кўтарилган. Педагогик рискология ҳақидаги билимлар таълимни бошқариш соҳасининг муҳим қисми саналади. Фаннинг йўналишлари: педагогик касби ва таълим жараёни қарама-қаршилиқлар ва хатарлар ҳақида муҳим тасаввурларни шакллантириш; мураккаб ва зиддиятли воқеликни педагогик воқелик сифатида тушуниш; мураккаб ва зиддиятли педагогик жараёнда ўқитувчининг муҳим ролини тушунишдир. Жумладан, педагогикада риск ўзига хос хусусиятларга эга: Биринчидан, педагогик риск ўқитувчининг ўз касбий фаолиятларини бажаришда ўқувчилар олдида масулиятидир; Иккинчи, риск – қарор қабул қилиш шароитида ноаниқликни бартараф этишга қаратилган; Учунчидан, ўқув жараёнида иштирокчилар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш; Тўртинчидан, педагогик таваккалчилик жараёнининг барча иштирокчилар ҳаракатларининг уйғунлигини акс эттиради.

Педагогик маҳорат яхлит тизим сифатида қуйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлади: - педагог шахсини инсонпарварлик йўналишига эга бўлиши, унинг қизиқишлари, кадрият йўналишлари ва идеалларининг олий мақсад-баркамол авлод тарбиялаб етиштиришга йўналтирилганлиги; - мутахассислик фанлари, ўқитиш методикаси, педагогикапсихологиядан мукамал билимга эга бўлиш; - педагогик қобилиятга эга бўлиш (мулоқотга мойиллик, ишчанлик, келажакни тасаввур қила олиш, касбий мустақиллик, сенсор ахборотларни тезлик билан англаш (юзидан ўқиб олиш); - педагогик техникани эгаллаш, яъни ўз-ўзини бошқара олиш, ўзаро таъсир этиш ва ҳамкорликда ишлашни уддалаш.

Педагогик маҳоратнинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири, унинг ўқитувчи шахси ва касби тўғрисида мукамал маълумот ва тушунчаларга эга эканлигидадир. Ўқитувчи инсон сифатида шахсий фазилатларга эга бўлиши билан бирга, касбий, яъни ихтисослик фазилатларига ҳам эга бўлиши лозимлигини тажриба кўрсатмоқда [8]. Педагогик риск (таваккал, хавф, таҳлика) - оддий чоралар самарасиз бўлганда ижобий натижа учун аниқ ишонч бўлмаса, ноодатий усулни қўллаш ёки муайян педагогик вазифа учун интилиш, ҳаракат қилиш, рухсат олиш кабилардир. Хронологик ва баҳолаш фарқларидан (“муаммо” тушунчасига солиштирган ҳолда) ташқари рискга нисбатан “риск объекти” ва “риск субъекти”ни ажратиш кўрсатиш мумкин. Риск субъекти тушунчаси деганда қарор қабул қилувчи ва уни ҳаётга тадбиқ этувчи жамият ҳаётининг яқка ёки гуруҳ шаклидаги фаол иштирокчиси тушунилади. Лекин рискнинг алоҳида субъектларига фақатгина қарор қабул қилиш вазифаси юклатилган (масалан, қонунчилик органлари). Риск объектлари эса бошқалар томонидан қабул қилинган қарорларнинг натижасини бошларидан кечирадиган индивид ёки ижтимоий гуруҳлардир. Риск субъектлари айна вақтда риск объектлари билан бирга жараёнда иштирок этиб, ўзларининг шахсий қарорлари натижаларини ҳам бошларидан кечирадилар. Маълум таълим даргоҳи аъзоси яъни, ўқувчи, педагог ва раҳбар ҳам риск объекти ҳисобланади. Субъектив ҳолат ўз йўлини топиш учун хизмат қилувчи омил кучлари ва ҳокимият ваколатлари мавжудлигига боғлиқ.

Ҳар қандай онгли равишда бажарилган ҳаракат тахмин қилиш ва режалаштириш босқичлари билан бирга олдиндан диагностика қилиш, тадбирларни амалга ошириш ва унинг сўнгги натижасини баҳолашни ўз ичига олади. Педагогнинг фаолияти бундан мустасно эмас. Айниқса, таълим сифатининг маҳоратни ривожлантириш босқичига алоҳида эътибор қаратилади, демак риск-проблематикаси долзарблантирилади. Уни ўрганиш учун, аллақачон рискологиянинг ишлаб чиқилган риск классификацияларидан фойдаланиш лозим. Мисол тариқасида, умумлаштирилган классификацияларни оламиз: одатий(ижтимоий рисклари), саноат (технологик рисклари) ва янги (ахборот рисклари).

Таълим муассасаларида долзарб риск зоналарини тушунган ҳолда, куйидаги М.А.Беляева [4; 16-23] педагогик таваккалчиликлар таснифини таклиф қилади:

1. Кадр рисклари («оқим», «эскириш», «авлодлар низолари» ва бошқалар) – бу рисклар, инсон ресурслари ҳолати билан боғлиқ, яъни педагог ишчиларнинг барча мутахассисликларда профессионализм даражаси ва шахсий характеристикаси қай даражада меъёрий талабларга жавоб беради.
 2. Контингент-рисклар – таълим олаётганларнинг барча миқдорий ва сифатий хусусиятларининг ўзгариши билан боғлиқ рисклар (ижтимоий соҳа ва маданият муассасаларида «мижозлар rischi» деб кўрсатилиши мумкин).
 3. Процессуал ёки ўқув-услубий таваккалчилик бу таълим-тарбия жараёнини биргаликда олиб борадиган хавфлардир. Ушбу гуруҳ жорий ўқув жараёни билан боғлиқ бўлган хатарларни, шунингдек, янги стандартлар ва технологияларни жорий этишни ўз ичига олади. Замонавий педагогиканинг энг долзарб муаммолари – таълим сифатининг пасайиши. Республикамиз таълим тизимида жамиятнинг жадал ривожланиши муносабати билан, инновациялар ва псевдо (ёлғон)инновацияларнинг тошқини пасаймоқда. Инновацияларнинг бош мақсади таълим сифатини яхшилашдир, лекин аслида у қарама-қарши, мавҳум ёки қутилмаган таъсирга эга бўлиши мумкин. Таълим муассасаларида процессуал, ўқув-методик рискларга янги таълим стандартларини қабул қилиш ва амалга ошириш, янги ва анъанавий технологиялар, моддий ва методик базанинг ҳолати ва бошқалар билан боғлиқ рисклар киради. Интегратив процессуал риск деб таълим сифатининг пасайишига айтилади. Ҳозирда «таълим сифати» категорияси педагогикада турли хил предметлар нуқтаи назаридан инсонпарварлик тамойилларига асосланади, кўпинча миқдорий баҳога тегишли бўлган таълим сифати мезонлари фаол тарзда ўрганилади. Бундай мезонларга боғланиш расмийлаштиришга олиб келади.
 4. Имидж rischi – бу таълим муассасаси ҳақида жамоачилик фикри билан боғлиқ хавф. Ушбу хатарларнинг таснифловчи бир неча жиҳатлари мавжуд. Биринчидан жамоачилик фикри – пуллик хизматлар асосида таълим хизматларини амалга оширувчи институтнинг иқтисодий самарадорлиги учун шароитлардан бири. Иккинчидан, ўқувчиларни тайёрлашга сарфланган маблағ қандайдир натижа берган. Мисол учун, университет учун – битирувчиларнинг касби бўйича ишга жойлашиш кўрсаткичи. Ушбу кўрсаткични битирувчиларнинг бандлигини мониторинг ўтказиш натижалари асосида аниқлаштирилади. Учинчидан, таълимнинг асосий мақсади – маданиятнинг намоиши, авлодларнинг маданий узлуксизлигини таъминлаш.
- У.Бекнинг концепциясига мувофиқ ахборот жамияти, “риск жамияти” бўла туриб, хавфсизлик атрофида тузилади. Уни ҳаракатга келтирувчи куч –

кўрқув, идеали эса хавфсизликдир. Ҳозирча ушбу “хавфсизлик” тушунчаси фақатгина маҳаллик ўқув фани (Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги) доирасида марказий бўлиб турмоқда, бироқ, биз яқин орада “хавфсиз таълим”га интилиш кўрсатмасини унинг ажралмас қисмига айланган тавсифи сифатида қарайдиган вақтлар келиши мумкин бўлиб қолмоқда. Шу ердан рискнинг педагогика ва таълимдаги илмий таҳлил предмети сифатидаги эвристик салоҳияти келиб чиқади [3; 120].

Шундай қилиб, педагогик риск – педагоглар маҳоратини шакллантиришда ижобий натижаларига таъсир кўрсатадиган жуда кўп шартлар ва далилларга боғлиқ бўлган жуда мураккаб ҳодиса. Таълим соҳасидаги муваффақиятли фаолитни амалга ошириш учун ўқитувчи эҳтимоллий хавфларни тахмин қилиши, уларни минималлаштириш бўйича чора-тадбирлар кўриши ва мақсаддан келиб чиққан ҳолда юзага келадиган муаммоларни бартараф этишга қодир бўлиши керак.

Хулоса. Педагогик маҳоратни шакллантиришда рискларни қарама-қарши ҳодиса сифатида кўриб чиқиш лозим бўлиб, у ўзида ҳам хавф-хатарлар, ҳам янги имкониятларни қамраб олади. Риск-менежментни тайинлашдан кўзланган мақсад рискларни оптималлаштириш, яъни салбий оқибатларнинг олдини олиш ҳамда кутиладиган ижобий оқибатларни рағбатлантиришдир. Педагогик фан туркумлари ҳамда тадқиқотларда рискологик фан ракурси бугунги кундаги аҳамияти муҳим бўлиб, таълим тизимида мавжуд риск зоналари, асослаб берилган бошқарув қарорларини қабул қилишда уларни ўрганишни талаб қилади. Бу, бир томондан, кадрлар билан боғлиқ, процессуал, имидж ва контингент рисклар бўлса, бошқа томондан – педагогик, иқтисодий, ижтимоий-маданий, психологик ва бошқа риск зоналари (функционал таснифдан фойдаланган ҳолда) саналади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Абрамова И.Г. Педагогическая рискология: Монография. М., 1995.
2. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники / науч. ред. В. А. Лекторский. М. : МФФ, 1998. Ст. 250
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. М., 2000. Ст. 240
4. Беляева М.А. Риск как предмет научного анализа в педагогике и образовании. /Педагогическое образование в России №11 с.16-23. 2014
5. Зубков В. И. Социологическая теория риска : учеб. пособие. М. : Академ Проект, 2009. Ст. 250
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка. М. : Рус. яз., 1984. Ст. 700
7. Шомақсуд Ш. Маънолар махзани. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001. – 448 б. 328-329
8. Холиқов А. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. Т.: «IQTISOD MOLIIYA» нашриёти, 2010,-312 бет.

	МУНДАРИЖАСИ384
N.U.Baxshilloyeva	A. NAVOIY “NAZM UL – JAVOHIR”NING NASHRLARIGA DOIR MULOHAZALAR 390
Z.Q. Amonova, M.S. Temirova,	ALISHER NAVOIYNING “LAYLI VA MAJNUN” DOSTONI MUNOJOT BOBI NASHRLARINING QIYOSIY TAHLILI .. 394
M.T. Ismatova	ALISHER NAVOIYNING “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDA INSONIY FAZILATLAR TALQINI 396
A.M. Мустафоев,	A. НАВОИЙНИНГ «ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР» ДОСТОНИДА ҲАДИСЛАРНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНИ 398
5A110901 - Педагогика назарияси ва тарихи (фаолият турлари бўйича)	
Sh.Sh. Olimov O.R. Ortiqov	ЎТМОИЙ ФАНЛАРНИ О‘ҚИТИЛИШ ЖАРAYONIDA МАFKURAVIY IMMUNITETNI RIVOJLANTIRISH 402
Г.В. Избуллаева М. Амонов	ПЕДАГОГИК МАҲОРАТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАВАККАЛЧИЛИК (РИСКОЛОГИЯ)НИНГ ЎРНИ..... 406
Z.D. Rasulova	TEKNOLOGIK TA‘LIM YO‘NALISHI O‘QUV JARAYONLARIDA MASOFAVIY TA‘LIMNI TASHKIL ETISH411
M.P Бахрамова	АНДРАГОГИКА:КАТТА ЁШДАГИЛАР ТАЪЛИМИ ПРИНЦИПЛАРИ409
Д.Қ. Жомардова	БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА МАЪНАВИЙ-МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ 417
M.Yo.Umurova	MAXSUS MAKTAB INTERNATLARIDA MUSIQA MADANIYATI FANINI O‘QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH YO‘LLARI 424
Н. Ҳақимова	БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИК СИФАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА 420
Б.К. Ходжаев С.Н. Шарипова	МУАММОЛИ ТАЪЛИМ ВА УНИ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИГА ҚўЛЛАШНИНГ АЙРИМ ЙўЛЛАРИ 428
Б.К. Ходжаев С.Н.Шарипова	ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ И НЕКОТОРЫЕ ЭТАПЫ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ НА ПРАКТИКЕ 432
5A210201 – Психология (фаолият турлари бўйича)	
Sh.R. Barotov H.N. Jalilov	TAKE INTO CONSIDERATION PRIMARY SCHOOL PUPILS' WAY OF THINKING WHEN CREATING A TEXTBOOK FOR THEM 437
А.А. Хусейнова Н.Р. Ахмадов	ЎСМИРЛАРДАГИ СУИЦИДАЛ ҲУЛҚ-АТВОРНИ ЎРГАНИШНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ 440
Л.Я. Олимов З.М. Махмудова	ЭКСТРЕМАЛ ВАЗИЯТЛАРДА ШАХСНИ БАҲОЛАШНИНГ ИЖТИМОИЙ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ..... 442
Л.Я. Олимов З.М. Махмудова	ЎСМИР ШАХСИДА ПСИХОЛОГИК ҲИМОЯ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ 446
Д.А. Собирова М.Б. Нусратова	СПОРТЧИЛАРДА ПСИХОЛОГИК МУҲОФАЗАНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ..... 450
Ш.Р. Баротов Ф.Х. Ҳақимова	БОЛА ШАХСНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ОИЛАНИНГ ЎРНИ..... 452
D.A. Sobirova M.M. Nazarova	YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI 456